

ДЕРЖАВНИЙ ТЕРОР РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

<https://doi.org/10.15407/vuchk2023.02.005>

УДК 94:323.226(477.63)«1930»

*Наталія РОМАНЕЦЬ** (Кривий Ріг)

Репресії проти учасників селянських «волин» у Новомосковському районі Дніпропетровського округу на початковому етапі суцільної колективізації

Мета дослідження полягає у висвітленні причин, характеру, перебігу, наслідків селянських «волин» у Новомосковському районі Дніпропетровського округу на початковому етапі суцільної колективізації та репресивних заходів, що застосовувалися стосовно їх учасників.

Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, усебічності. Для реалізації мети були застосовані порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, історико-генетичний методи. Опрацювання архівних документів здійснено завдяки методам джерелознавчого та герменевтичного аналізу.

* *Романець Наталія Радомирівна* – доктор історичних наук, провідна наукова співробітниця Національного музею Голодомору-геноциду; romanets1@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-3267-4408>

Висновки. Головними причинами селянських «волинок» на території Новомосковського району у лютому – березні 1930 р. були масова колективізація та розкуркулення. Новомосковський район проголосили «районом суцільної колективізації», хоча там були відсутні передумови для масової організації колективних об'єднань. Одним із методів примусу селян вступати до колгоспів представники місцевого партійно-радянського апарату та активісти застосовували насильство: селянам погрожували розкуркуленням, депортацією у північні райони СРСР, годинами утримували у закритих приміщеннях на загальних зборах, катували тощо. Особливе невдоволення селян викликало примусове усупільнення робочої худоби та насіння, що позбавляло селян можливості вижити в умовах нестачі продовольчих ресурсів.

Реакцією селян Новомосковського району на примусове насадження колгоспів стали волинки – масові стихійні, беззбройні селянські виступи, що відбувалися у формі демонстрацій, зборів, колективних нападів на державні та колгоспні об'єкти, загальноселянської протидії представникам влади і місцевим активістам. Наймасовіша волинка відбулася у с. Спаське, приводом до якої стала депортація селян, зарахованих до куркулів. Вона тривала з 2 по 9 березня і супроводжувалася захопленням сільради, переобранням її складу, знищенням списків колгоспу, розбором усупільненого збіжжя. Масові антиколгоспні виступи відбулися й в інших селах Новомосковського району – Кулебівка, Губиниха, Миколаївка, Миронівка, Лиманське, Піщанка, Підпільне, Орлівщина, Вільне, Воронівка, Дерезувате. Учасників «волинок» жорстоко карали: засуджували до вищої міри покарання – розстрілу, ув'язнення – від 4 до 10 років, вислання до Північного краю на термін від 3 до 8 років. Після «волинок» у селах Новомосковського району почалися масові виходи селян із колгоспів. Таким чином, завдяки селянському спротиву здійснити тотальну колективізацію аграрного сектора Новомосковського району упродовж 1930 р. не вдалося.

Ключові слова: колективізація, розкуркулення, селянство, волинки, Новомосковський район.

Одним із ключових питань вітчизняної історіографії, що активно досліджується впродовж останніх десятиліть, стала тема селянського спротиву доби так званої «сталінської соціалістичної модернізації». Зростанню наукового інтересу до цієї проблематики сприяла «архівна революція» 1990–2000-х рр., що призвела до розсекречування широкого кола документів, дослідження проблеми Голодомору 1933 р., а також сучасний процес декомунізації. Незважаючи на появу ґрунтовних

наукових розвідок С. Кульчицького¹, В. Васильєва², Р. Подкура³, в яких на репрезентативній джерельній базі реконструйовані селянські антиколгоспні виступи в УСРР, залишається ще чимало сюжетів, що вимагають додаткового вивчення.

Дослідження антиколгоспних виступів селянства є актуальним і з огляду на те, що деякі українські науковці у працях, присвячених добі «великого перелому», продовжують продукувати радянські інтерпретації селянського спротиву як «куркульської контрреволюції». Так, колишній директор Українського інституту національної пам'яті В. Солдатенко у полемічній статті «Голод 1932–1933 рр. в Україні: національна пам'ять і наукова історіографія» не лише заперечував «загальноселянський характер» антиколгоспного опору, але й стверджував, що бідняцькі прошарки села «нерідко брали участь у заворушеннях під впливом» заможних верств⁴. Розвиваючи цю тезу, науковець зазначив, що куркулі «в загрозливих для себе умовах готові були навіть ділитися своїми статками з біднотою, аби зірвати зусилля з колективізації – роздавали наймитам і незаможним речі, худобу, безкоштовно харчували

¹ *Кульчицький С. В.* Опір селянства суцільній колективізації // *Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах.* – Київ: Наук. думка, 2006. – Т. 2. – С. 139–158.

² *Васильєв В.* Настрої та поведінка населення Чернігівщини доби «великого перелому» та суцільної колективізації сільського господарства // *Настрої та поведінка населення Чернігівщини в умовах сталінської революції «згори». 1928–1938* / [авт. вступ. ст. та упоряд.: О. Коваленко, Р. Подкур, В. Васильєв, О. Лисенко]. – Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2012. – С. 28–40.

³ *Подкур Р.Ю.* Збройний виступ як радикальна форма опору радянській владі в УСРР в 1920-ті – початку 1930-х рр. (за матеріалами ВУЧК-ГПУ) // *Історія України. Маловідомі імена, події, факти.* – 2005. – Вип. 31. – С. 90–102.

⁴ *Солдатенко В.* Голод 1932–1933 рр. в Україні: національна пам'ять і наукова історіографія // *Голод 1933. Українці: зб. наук. праць.* – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 87.

їх, позичали гроші, сільськогосподарський інвентар, а за те розраховували на підтримку у антидержавних задумах і акціях. І домагалися свого»⁵.

Важливим залишається і регіональний аспект проблеми. Необхідність реконструкції загальної картини селянського опору наприкінці 1920-х – початку 1930-х рр. на території, що згодом увійшла до складу Дніпропетровської області, зумовлюється тим, що даний регіон був одним із найбільших виробників і постачальників товарного хліба не тільки в УСРР, а й у Радянському Союзі загалом. Тому регіон привертав особливу увагу партійних та радянських органів, що, зокрема, проявилось у проголошенні багатьох районів області «форпостами» суцільної колективізації, «передовими» у темпах і розмаху структурних перетворень у селі, обсягах примусового вилучення продукції під час хлібозаготівлі, в інтенсивності та розмірах репресій проти селянства. Ці фактори призвели до масштабного селянського спротиву.

Тому метою цієї наукової розвідки стало висвітлення причин, характеру, перебігу, наслідків селянських «волинок» у Новомосковському районі Дніпропетровського округу на початковому етапі суцільної колективізації та репресивних заходів, що застосовувалися проти їхніх учасників.

Визначаючи причини антиколгоспних виступів на території Новомосковщини, слід зауважити, що цей район проголосили «районом суцільної колективізації», хоча на 1 січня 1930 р. на його території було колективізовано лише 34,5% селянських господарств⁶. Між тим, у директивному листі ЦК КП(б)У від 27 грудня 1929 р. зазначалося, що районами й округами суцільної колективізації слід вважати тільки ті, де до колгоспу вступило майже половина селянських дворів, створено умови для залучення до колективного господарювання решти селян. Таким чином, у Новомосковському районі були

⁵ Там само. – С. 87–88.

⁶ Держархів Дніпропетровської обл., ф. П-19, оп. 1, спр. 250, арк. 2.

відсутні передумови для масової організації колективних об'єднань, що й стало причиною для майбутнього конфлікту між представниками влади і місцевим селянством.

Одночасно із колективізацією в Новомосковському районі розгорнулося й розкуркулення. Перше засідання Новомосковської надзвичайної районної трійки з ліквідації куркулів відбулося 6 лютого 1930 р. Вона зобов'язала всі сільські партосередки організувати надзвичайні трійки у складі голови сільради, уповноваженого райпарткому та секретаря партосередку (у селах, де немає партосередків, голови КНС). У Новомосковському районі виявили 290 господарств «експертників», які підлягали розкуркуленню. Проте надзвичайна районна трійка вважала, що ця «робота повністю не закінчена – не виявлені куркульські господарства, а також політичні бандити (попи, сектанти, поліцаї та інші)». Пропонувалося продовжити виявляти потенційних куркулів⁷.

Спочатку завдяки застосуванню репресивних заходів рівень колективізації у Новомосковському районі зріс з 33,4% селянських господарств і 42,3% площ на 30 січня 1930 р. до 65,5% господарств і 72,2% площ на 15 лютого 1930 р.⁸ Однак іншим наслідком примусового насадження колективних форм господарювання стали селянські «волинки», найбільші з яких відбулися у с. Спаське.

Суцільна колективізація у с. Спаське почалася наприкінці грудня 1929 р. з організації ТСОЗу «Нове життя». Слід зазначити, що у селі вже існував колгосп, до якого входило 70 дворів, але ТСОЗ «Нове життя» заснували окремо. Створення нового колгоспу, напевне, пояснюється негативними результатами господарювання першого колективного об'єднання.

⁷ Розкуркулення, колективізація, Голодомор на Дніпропетровщині (1929 – 1933 роки): зб. документів / [упоряд.: Є. І. Бородін, О. В. Касьянов, Н. В. Киструська та ін.]. Дніпропетровськ: Герда, 2008. – С. 43.

⁸ Там само. – С. 64.

Як заявила батрачка Приська Бондаренко, «у нас СОЗ вже був, та все своє майно пропив»⁹.

Методи колективізації, що представники влади застосовували у с. Спаське, були типовими для Дніпропетровщини: селян зачиняли у приміщенні школи і тримали там доти, доки вони не записувалися до ТСОЗу¹⁰. Для примушення селян усупільнити майно, колективізатори вдавалися й до прямих погроз. Приміром, члени комісії пообіцяли покалічити селянина Якова Козинця за його відмову віддати коня до колгоспу¹¹.

Під час організації нового колгоспу для всіх селян, незалежно від майнового та соціального становища, встановили єдиний вступний внесок – 10 руб., що викликало загальне невдоволення. При цьому загальна сума внеску для ТСОЗу була визначена Новомосковським РВК у розмірі 9 500 руб., тобто із розрахунку 100% колективізації мешканців с. Спаське. Встановлені паї селяни мали сплатити упродовж 24 годин. У протилежному випадку у селян описували майно, у бідняків – «ложки, миски, ганчір'я, всі дрібниці». Голова комісії зі збору грошей Зубатий інструктував її членів наступним чином: «Іди, бери за горло! Давай, дери з них шкуру!». Не дивно, що селянинові Бабуцькому, який недоплатив 1 коп., комісія встановила за недоїмку пеню 17 коп.¹².

Негативну реакцію селян викликала і процедура формування посівного фонду новоутвореного колгоспу, під час якої насіння вилучали не лише у колгоспників, але й одноосібників¹³.

Про небажання мешканців с. Спаське колективізовуватися свідчить той факт, що до появи сталінської статті «Запамо-

⁹ Держархів Дніпропетровської обл., ф. П-7, оп. 1, спр. 1614, арк. 63.

¹⁰ Розкуркулення, колективізація, Голодомор на Дніпропетровщині (1929 – 1933 роки)... – С. 65.

¹¹ Держархів Дніпропетровської обл., ф. П-7, оп. 1, спр. 1614, арк. 17.

¹² Там само, спр. 1613, арк. 14.

¹³ Там само, арк. 23.

рочення від успіхів», що спричинила масовий вихід із колгоспів, колгоспниці цього села з 28 лютого до 3 березня 1930 р. почали подавати спочатку індивідуальні, а потім групові заяви про вихід із ТСОЗу¹⁴.

Мешканці села були невдоволені і новою, конфіскаційною системою оподаткування, заявляючи: «Народ дойняли податками. У нас було так – хто податок свій віддасть, того ще оподатковують». Через надмірне оподаткування деякі селяни голодували. Наприклад, селянка Мотрона Самойленко з Гнедівської дільниці, плачучи, повідомила, що комсомолец Сергієнко забрав у неї всю пшеницю, тому їй нічого їсти¹⁵.

Так звані «порушення революційної законності» були допущені сільськими можновладцями та активістами й під час проведення розкуркулення. Обстеження діяльності сільської комісії, що здійснювала опис і вилучення майна «експертників», засвідчило відсутність актів опису вилучення, продажу куркульського майна. Існували лише окремі записи активістів, на основі яких вдалося встановити зникнення майна на суму 172 руб. 75 коп. та різних дрібних речей. З'ясувалося, що члени комісії займалися банальним мародерством. Наприклад, рахівник комісії Ігор Оліфер привласнив кожух, годинник, шматок полотна. Один із учасників розкуркулення Василь Циган прямо закликав до таких дій: «Бери, їж, братва, хоч тепер»¹⁶.

До привласнення майна розкуркулених долучилися і сільські партійці. На нараді секретарів райкомів партії Дніпропетровського округу оприлюднили інформацію, що партосередок с. Спаське Новомосковського району «поділив одяг та інше барахло розкуркулених»¹⁷.

Навіть Дніпропетровський окружком КП(б)У визнавав, що «господарсько-політичні кампанії у с. Спаське перетворилися

¹⁴ Там само, ф. Р-1518, оп.1, спр. 4, арк. 41.

¹⁵ Там само, ф. П-7, оп. 1, спр. 1614, арк. 16.

¹⁶ Там само, спр. 1613, арк. 25.

¹⁷ Там само, ф. Р-1518, оп.1, спр. 4, арк. 51.

на систему свавільного командування і беззаконня». Наприклад, утилизирована збиралася шляхом примусової розкладки порівну між дворами із заміною грошовим внеском розміром 2 руб. 40 коп. Тому Дніпропетровський окружком КП(б)У у директивному листі від 2 лютого 1930 р. вимагав «негайної ліквідації викривлень політики партії» у с. Спаське¹⁸.

Загальну причину виступу у с. Спаське чітко визначив один із мешканців, селянин Грузин: «Наш народ вжахнувся від порядків, [...] став сам не свій, ось і стався заколот»¹⁹.

Після придушення заворушень органи ДПУ УСРР намагалися довести, що «волинка» у с. Спаське була не стихійним вибухом селянського невдоволення, а контрреволюційним виступом, організованим місцевими куркулями. Підготовка «заколоту» нібито здійснювалася родинами місцевих куркулів Ялових, Войтенків, Макаренків, Мігаїв. Вони поширювали чутки «про близьке повалення радянської влади», агітували своїх родичів – «бідняків і середняків», проводили організаційні наради, «на яких обговорювали плани одночасного виступу у ряді сіл». В обвинувальному висновку кримінальної справи стверджувалося, що одна з таких нарад відбулася 3 березня 1930 р. на квартирі сина куркуля Власа Ялового, де брали участь зять висланого куркуля Сергій Редченко, син куркуля Давид Яловий і середняк Кузьма Норка. Під час цієї наради Сергій Редченко нібито заявив, що «[...] ми тоді зможемо добитися результатів, коли в кожному селі буде знищено 15–20 комуністів». Проте самі обвинувачені це заперечували, зазначаючи, що вони цього дня просто разом пиячили²⁰.

Аналогічні обвинувачення оголосили Петру Макаренку. Нібито він спеціально влаштував у своєму будинку пиятику, на яку запросив середняків Федора Поляха і Білого. Він дав їм завдання – у неділю і понеділок (2-го і 3-го березня) на базарі

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само, ф. П-7, оп. 1, спр. 1614, арк. 16.

²⁰ Там само, ф. Р- 6478, оп. 2, спр. 8536, арк. 283, 284.

агітувати проти СОЗу та виселення куркулів. Останні виконали ці доручення начебто в стані алкогольного сп'яніння. Між тим, під час допиту обвинувачені визнали, що пиячили, але «категорично заперечували отримання від Макаренка завдань організаційного характеру»²¹. Як «стихийне явище» охарактеризував волинку у с. Спаське ще один учасник заворушень – Степан Полях²².

Поштовхом до антиколгоспних заворушень, на думку представників влади, стало поширення чуток селянкою Наталею Локоть. На базарі у с. Спаське 3 березня вона нібито кричала, що «на Губининських хуторах СОЗ вже розігнали, коней і зерно розібрали», після чого аналогічні чутки вона поширювала на Губининських хуторах²³.

Насправді, приводом до виступу селян у с. Спаське Новомосковського району стало вислання куркулів. О 7-й годині ранку 2 березня 1930 р. районні уповноважені та місцеві активісти, серед яких був голова колгоспу С. Басан, почали описувати майно селян, яких визначили куркулями і визначили до депортації із села. Депортованим дозволялося взяти з собою речей вагою 25–30 пудів. Коли про це стало відомо мешканцям с. Спаське, на вулиці почали збиратися жінки, які згодом попрямували до сільради, вимагаючи, щоб їм видали голову ТСОЗу. С. Басан у цей час переховувався, намагаючись уникнути розправи²⁴.

Увечері в школі відбулися збори активу, на яких визначили відповідальних за виселення «куркулів». Після чого активісти розійшлися по домівках цих селян, де залишалися до ранку, доки за ними не приїхали підводи. У такий спосіб організатори розкуркулення намагалися не допустити втечі куркулів із села. Особливо завзяті активісти, як приміром

²¹ Там само, арк. 285.

²² Там само, арк. 286.

²³ Там само, арк. 282.

²⁴ Там само, арк. 15.

С. Басан, вимагали від розкуркулених, щоб вони зібрали речі о 3-й годині ночі, але ті відмовилися це робити²⁵.

Вранці 3 березня 1930 р. на дільницях села почали збиратися невеликі групи жінок. Коли наряд міліції чисельністю 11 осіб вивозив куркулів із села, жінки, об'єднавшись у натовп до 600 осіб, спробували їх відбити. Наприклад, селянка Оксана Шевченко намагалася зупинити підводу з родиною Макара Ялового. Проте міліція натовп відтіснила, і куркулів вивезли²⁶.

Наступного дня, 4 березня 1930 р., вранці біля сільради зібрався натовп селян, тепер вже не лише жінок, але й чоловіків, майже 1 200 осіб, які вимагали ліквідації ТСОЗу, повернення усупільненого посівного матеріалу, визволення заарештованих та висланих куркулів. При цьому всі вимоги супроводжувалися «лайкою, образами на адресу міліції, партійців». Спроба наряду міліції відтіснити збурених селян від сільради закінчилася невдало. Натовп навіть побив одного з міліціонерів. Після чого з району до села відправили додатковий загін міліції²⁷.

Селяни ж почали вимагати, щоб їм видали секретаря партосередку та голову колгоспу, які переховувалися в крамниці Центроспирту. Коли мешканці с. Спаське довідалися про їхнє місцеперебування, вони оточили крамницю. І лише завдяки наряду міліції, який відтіснив натовп, вдалося уникнути самосуду²⁸.

5 березня 1930 р. група селян-чоловіків, озброєних дрючками, з третьої спроби змогла захопити сільраду с. Спаське, із якої учасники виступу зателефонували до райвиконкому, повідомивши свої вимоги. Того ж дня мешканці села провели на майдані загальні збори і переобрали склад сільради. Новим головою став Степан Басан, заступником Трофим Полян, сек-

²⁵ Там само.

²⁶ Там само, ф. Р-305, оп. 2, спр. 60, арк. 471 Зв.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само.

ретарем Петро Грузин. Також учасники зборів ухвалили постанову, де сформулювали свої вимоги. Передусім селяни вимагали ліквідації ТСОЗу не лише у с. Спаське, але й на сусідніх хуторах та знищення всіх колгоспних документів. Крім того, учасники виступу хотіли повернення усупільненого майна: коней, реманенту, посівного матеріалу, а також олійниць, вітряків та відновлення їхньої роботи²⁹.

Мешканці с. Спаське прагнули вирішити проблему з розкуркуленням: повернути депортованих до села, віддати їхні хати, майно, а також припинити подібні акції в подальшому: «[...] щоб в заслання нікого з села не висилали»³⁰. Окремою вимогою було визволення з БУПРу заарештованих селян: Антона Гарби, Потапа Вовка, Василя Мордиша, Івги Чумака, Івана Дійового, Тимофія Макаренка, Тимофія Бараника, Семена Кушніра, Сергія Ялового, Івана Крамаренка, Іллі Олійника³¹. Можна зробити припущення, що цих селян, ймовірно, заарештували під час кампанії з вилучення так званого кримінального та контрреволюційного елементу, яка передувала розкуркуленню.

Із постанови зрозуміло, що селяни були невдоволенні свавіллям владних структур. Тому вони вимагали припинення нічних обшуків, безпідставних арештів, вилучення зброї у комсомольців, виключення їх із складу різних комісій. Також учасники зборів зажадали виведення із села загонів міліції, припинення стрілянини³².

На окрему увагу заслуговують економічні вимоги селян, нездатних задовольнити зростаючі податкові апетити керівників більшовицької влади. Відтак у постанові загальних зборів знайшло відображення їхнє прагнення скасувати запроваджені податки і повернутися до старої системи оподатку-

²⁹ Там само, ф. П-7, оп. 1, спр. 1614, арк. 13-14.

³⁰ Там само, арк. 13.

³¹ Там само.

³² Там само.

вання: «Податок платить, як платили, з десятини. Пайових внесків, щоб більше не прибавляти, також не накладати податок соняшником»³³.

Не оминули учасники зборів і релігійне питання. Вони вимагали відновлення церковних відправ та старих релігійних свят³⁴.

Показово, що у постанові загальних зборів окремо підкреслювалося, що мешканці с. Спаське не виступають проти радянської влади³⁵. На наш погляд, це зауваження з'явилося, бо селяни, маючи досвід спілкування з місцевими можновладцями, прагнули уникнути звинувачень у контрреволюційній, антирадянській діяльності.

Аналіз змісту і стилю постанови доводить, що вона ухвалювалася у буквальному розумінні «з голосу» – це стенограма вимог учасників зборів, тому сформульовані вони доволі сумбурно, до того ж деякі повторюються декілька разів. Одночасно постанова стала яскравим відображенням селянських настроїв доби суцільної колективізації.

Загальні збори також ухвалили рішення знищити документи ТСОЗу. Після чого група селян на чолі з Оксаною Шевченко, Іваном Козинцем, Микитою Поляхом, прихопивши з собою С. Басана, попрямували до канцелярії колгоспу, де примусили рахівника Луку Грузина віддати їм списки членів ТСОЗу і книги протоколів. Правда, отримали вони не оригінали, а копії. Потім І. Козинець і М. Полях демонстративно знищили ці документи: виривали листи із книги і кидали до натовпу³⁶.

Крім того, заколотники примусили С. Басана віддати їм ключі від колгоспної клуні, де зберігалося усуспільнене зерно,

³³ Там само.

³⁴ Там само, арк. 13–14.

³⁵ Там само, арк. 13.

³⁶ Там само, ф. Р- 6478, оп. 2, спр. 8536, арк. 289.

яке вони негайно розібрали. Показово, що у розборі збіжжя брав участь і рідний брат голови колгоспу – Сергій Басан³⁷.

6 березня 1930 р. близько 10-ї години ранку у с. Спаське знову почали формуватися групи жінок по 10–15 осіб. Всього зібралося 5 груп, які розігнав наряд міліції. Проте це не зупинило селян. Вже о 10 годині 50 хвилин зібралися дві великі групи – 100–150 осіб і п'ять груп по 20 осіб. Піша міліція і 8 кінних міліціонерів розсіяли натовп, але селяни чинили опір – міліціонера-вершника намагалися побити палками. Також спробували роззброїти міліціонера, зірвати з нього наган³⁸.

Антиколгоспні заворушення поширилися і на сусідні населені пункти, до яких направили посланців із с. Спаське. Так, 5 березня о 12 годині дня до Губиниських хуторів приїхали родичі «експертників», які намагалися зірвати дільничні збори, вимагали знищити списки колгоспу і видати зерно. Були здійснені спроби розбити комори. Все це супроводжувалося вигуками: «Коли самі не візьмемо, спасчане допоможуть»³⁹. Гінці із с. Спаське були виявлені також у селах Вільне, Кулебівка.

Для ліквідації селянського виступу у Новомосковському районі було створено спеціальну групу, до якої увійшли П. Сорокін – голова Дніпропетровського окрвиконкому, Яблоков – заступник голови окрвиконкому, Х. Леонюк – начальник IV сектора ДПУ УСРР, Нетьосін – уповноважений Дніпропетровського окружкому КП(б)У, Поегліт, Ветров. Оперативну роботу цієї групи очолив Х. Леонюк. Про серйозне ставлення місцевого апарату до селянського заворушення у с. Спаське свідчить той факт, що перше засідання цієї групи відбулося 6 березня о 4 годині 40 хвилин⁴⁰.

³⁷ Там само, арк. 178.

³⁸ Там само, ф. П-7, оп. 1, спр. 1613, арк. 31.

³⁹ Там само, арк. 3.

⁴⁰ Там само, арк. 1.

До села також було відряджено 160 комуністів, які мали провести серед селян роз'яснювальну роботу, викривши «антирадянську сутність виступу», «популяризувати звернення окривиконкому і рішення пленуму сільради». Для цього планувалося організувати «індивідуальну обробку» членів КНС, батрацтва, бідноти, дільничні селянські збори⁴¹. Проте ідеологічною роботою функції партійців не обмежувалися. Вони також мали зібрати інформацію про сам виступ, за допомогою селян виявити заколотників, «антирадянські елементи». Зібраний «фактичний матеріал» уповноважені партійці мали передавати оперативній групі, тобто чекістам⁴².

До с. Спаське була направлена і виїзна сесія суду, яка вже 6 березня мала розглянути справу про напад на сільраду, про «самозваний» склад сільради і грабунок зсипних пунктів. Міліцію зобов'язали розганяти будь-які збори селян та ізолювати с. Спаське від сусідніх населених пунктів. На придушення виступу на Губиниських хуторах 6 березня 1930 р. було спрямовано 20 міліціонерів⁴³. Разом з тим керівництво округу, яке увійшло до складу ліквідаційної групи, вирішило виявити «винуватців у викривленні лінії партії і голому адмініструванні, які межували з кримінальністю»⁴⁴.

Показово, що партійно-радянський апарат боявся проводити загальні збори мешканців с. Спаське. Упродовж 6–8 березня були організовані дільничні збори, на яких більшість присутніх становили незаможники. Із протоколу зборів батраків і бідняків Гнездівської дільниці с. Спаське видно, що селяни не бажали виступати, розуміючи до яких наслідків можуть призвести їхні висловлювання, оскільки влада прагнула виявити заколотників. Тому присутні на зборах комуністи декілька разів призупиняли збори, проводили серед селян

⁴¹ Там само.

⁴² Там само.

⁴³ Там само, арк. 5.

⁴⁴ Там само, арк. 7.

роз'яснювальну роботу, але це не дало бажаного результату. Причини мовчанки селян пояснив учасник зборів іншої дільниці села – Новоселівської – Федір Шевченко: «[...] Селяни бояться висловлюватися, тому що коли висловлювалися вчора на зборах сільради й зазначали помилки та хиби, які були у робітників місцевої влади, їх називали підкуркульниками»⁴⁵.

Не виступали на зборах і селяни інших дільниць села. Так, на зборах Замостянської дільниці не висловився жоден із присутніх рядових членів громади, а на Циганський із 120 учасників зборів виступили лише 6–7 осіб⁴⁶.

Крім того, 6 березня 1930 р. провели пленум Спаської сільради у попередньому, «правильному» складі. Для недопущення відхилення від «генеральної лінії партії», його перебіг контролювали заступник голови Дніпропетровського окрвиконкому Яблоков і сім представників «робітничих районів». Тому рішення пленуму Спаської сільради були цілком прогнозованими. У постанові «Про хід підготовки весняної сівби» були визнані «незаконними збори селян, які скликані без сільради, а всі рішення цих зборів контрреволюційними». Водночас пленум засудив виступ «частини бідноти та середняцтва проти СОЗу та радвлادي» і підтримав заходи окрвиконкому та райвиконкому «щодо вилучення елементів, які здійснюють контрреволюційну агітацію, зруйнування та пограбування созівського майна та посівного матеріалу»⁴⁷.

Загалом про масштаби «роз'яснювальної роботи», проведеної упродовж 6–8 березня 1930 р. представниками місцевої влади у с. Спаське, свідчать наступні дані: організовано 18 загальних дільничних зборів за участі 1 401 селян, 10 зборів бідняків і батраків (599 селян), 29 групових зборів у хатах (1 030 селян), 1 мітинг, на якому були присутні 100 селян,

⁴⁵ Там само, спр. 1614, арк. 40.

⁴⁶ Там само, спр. 1613, арк. 32–33.

⁴⁷ Там само, спр. 1614, арк. 53.

641 групових бесід, якими охопили 4 394 мешканців села⁴⁸. Також уповноваженим вдалося зібрати інформацію про організаторів і активних учасників виступу. Станом на 8 березня 1930 р. було виявлено 4 «заколотників» на Базарянській дільниці, 12 – на Замостянській, 6 – на Толочанській, 4– на Циганській, 3–на Гнездівській⁴⁹.

Проте проведена «виховна» робота, що добре виглядала у звітах, не змінила настроїв селянства, їхнього ставлення до «соціалістичних перетворень» в аграрному секторі. 9 березня 1930 р. близько четвертої години дня у с. Спаське знову зібрався натовп, що налічував 700 селян, який попрямував до сільради. Там селяни знову вимагали повернення посівного матеріалу, усупільнених коней, видачі заарештованих активістів. Оскільки їхні вимоги місцеві можновладці не збиралися виконувати, селяни почали громити приміщення сільради – бити вікна, двері. Заворушення припинив надісланий кінний наряд міліції, який розігнав «заколотників». Після чого вночі затримали 31 «керівника заколоту»⁵⁰.

Усього за участь в антиколгоспному виступі в с. Спаське заарештували 100 осіб, але до кримінальної відповідальності притягнули 26 осіб. Виїзна сесія окрсуду засудила 5 обвинувачених до розстрілу, 3 осіб, серед яких була і жінка, – до 6 років позбавлення волі⁵¹. Як свідчать документи, покарали селян, які брали участь у нападах на сільраду і міліцію⁵².

Але органи ДПУ УСРР цим не обмежилися. 25 березня 1930 р. судова трійка при колегії ДПУ УСРР ухвалила нові вироки. Селян Микиту Мігая і Петра Пеліпенченко запропонували засудити до розстрілу. Суворість вироку щодо них пояснюється тим, що у матеріалах кримінальної справи вони

⁴⁸ Там само, ф. Р-1518, оп.1, спр. 4, арк. 29.

⁴⁹ Там само, ф. П-7, оп. 1, спр. 1613, арк. 33–34.

⁵⁰ Там само, ф. Р-305, оп. 2, спр. 60, арк. 472–472 Зв.

⁵¹ Там само, ф. П-7, оп. 1, спр. 1614, арк. 8.

⁵² Там само, ф. Р- 6478, оп. 2, спр. 8536, арк. 282.

фігурують як куркулі і організатори волинок. Колегія ОДПУ СРСР надзвичайно швидко погодила смертний вирок, який був виконаний вже 1 квітня о 24-й годині. Ще дев'ять обвинувачених засудили до різних термінів ув'язнення – від 4 до 10 років, інші семеро засуджених були вислані до Північного краю на термін від 3 до 8 років⁵³.

Під час допитів більшість обвинувачених відмовлялося давати свідчення проти інших учасників заворушень, а також визнавати свою «провину». Наприклад, одна із найактивніших учасниць волинок Оксана Шевченко заявила: «Я все одно буду стояти на своєму, тобто буду вимагати, що і вимагала»⁵⁴. Зазначимо, що навіть у директивному листі ДПУ УСРР «Про дефекти у слідчій роботі» (квітень 1930 р.) визнавалося, що учасники волинк демонстрували солідарність, відмовляючись давати відверті свідчення про підбурювачів і керівників «антирадянських виступів», а це заважало співробітникам ДПУ довести організований характер селянських заворушень⁵⁵.

Окрім с. Спаське, масові антиколгоспні виступи відбулися й в інших селах Новомосковського району – Кулебівка, Губиниха, Миколаївка, Миронівка, Лиманське, Піщанка, Підпільне, Орлівщина, Вільне, Воронівка, Дерезувате. Наприклад, 6 березня 1930 р. у с. Губиніха майже 300 селян прийшло до сільради з вимогами «знищити списки СОЗів, роздати усупільнений посівматеріал та худобу, причому вимоги супроводжувалися брудною лайкою, образами та погрозами на адресу представників влади». Потім натовп здійснив спробу розібрати посівний матеріал та коней, але наряд міліції розігнав учасників заворушення. Проте наступного дня у с. Губиніха відбувся новий виступ⁵⁶.

⁵³ Там само, арк. 299, 304, 305.

⁵⁴ Там само, арк. 52.

⁵⁵ Там само, ф. Р-1518, оп.1, спр. 4, арк. 91.

⁵⁶ Там само, ф. Р-305, оп. 2, спр. 60, арк. 471 Зв.

Волинку з подібними вимогами організували й жінки у с. Воронівка. Вона тривала упродовж 8–9 березня 1930 р.⁵⁷

Після масових виступів у с. Спаське, Орлівщина, Кулебівка, Піщанка Новомосковського району, що тривали з 3 до 12 березня 1930 р., почалися масові виходи селян із колгоспів.

Декілька днів тривали селянські заворушення у с. Знаменівка. 20 лютого 1930 р. зорганізувалися жінки чотирьох дільниць села (на кожній приблизно 400–500 осіб). Вони напали на селян, які звозили насіння до колгоспних комор – перекидали підводи, били їхніх власників (ймовірно, тих, хто чинив опір), примушуючи їх повернутися додому. Згодом селянки увірвалися до комори, де побили голову комісії зі збору посівного матеріалу, зачинили у конторі уповноважених, припинивши таким чином збір насіння. Для недопущення усуспільнення посівного матеріалу, жінки залишалися на вулицях до вечора. Після чого заворушення перекинулися на інші дільниці села, внаслідок чого припинилося формування колгоспних насінневих фондів⁵⁸.

Новий селянський виступ у с. Знаменівка відбувся 3 березня 1930 р. Приводом стала депортація куркулів. Мешканці села негативно ставилися до розкуркулення, що засвідчили збори сьомої і восьмої дільниць. На них за виселення куркулів проголосувало лише 4 із 200 присутніх⁵⁹. Тому, коли розкуркулених намагалися вивезти із села, натовп жінок розігнав охорону, випряг коней із возів, а самих куркулів повернув до домівок. Представників влади, які приїхали на місце селянського виступу, жінки побили. Ще одна група жінок чисельністю до 700 осіб зібралася біля сільради, де вимагала розпуску ТСОЗу, повернення усуспільненої худоби та посівного матеріалу.

⁵⁷ Там само.

⁵⁸ Там само, арк. 321–322.

⁵⁹ Розкуркулення, колективізація, Голодомор на Дніпропетровщині (1929–1933 рр). – С. 46.

Для вивезення куркулів до сільради направили додатковий наряд міліції, проте селян це не налякало. Натовп жінок (1 200 осіб) і чоловіків (500 осіб) із вигуками «Ура! Бий міліцію!» накинувся на міліціонерів, кидаючи у них каміння. Про рішучість селян свідчить той факт, що перші постріли їх не зупинили, вони здійснили ще декілька спроб відбити куркулів. У спецзведенні Дніпропетровського окрввідділу міліції повідомлялося, що наряд витратив 250 набоїв. Натовп розійшовся лише надвечір, а вночі заарештували 19 учасників виступу⁶⁰.

Нові антиколгоспні заворушення у с. Знаменівка були спричинені землевпорядними роботами. 9 березня 1930 р. до села прибуло 12 спеціалістів, які мали розмежувати землі колгоспу та індивідуальних господарств, але натовп жінок, майже 300 осіб, не дозволив це зробити. Реакцією влади на селянський виступ став арешт «керівників заколоту» – Степаниди Милашевської та Івана Чорного, яких затримали вночі і відразу вивезли із села. Інших сімох організаторів виступу заарештували у ніч з 10 на 11 березня, що призвело до нових заворушень у селі⁶¹.

Вранці 11 березня конвой, який намагався вивезти затриманих селян, зупинили 100 жінок, які відбили заарештованих і відпустили їх по домівкам. До селянок почали приєднуватися інші мешканці села. Кількість учасників виступу зросла до 2 тис. осіб, які почали вимагати визволення раніше затриманих «керівників заколоту», припинення землевпорядних робіт, повернення посівного матеріалу індивідуальним господарствам. Оскільки їхні вимоги не були задоволені, селяни увірвалися до сільради, де побили активістів та міліціонерів. Коли ж до села прибув кінний загін міліції, селяни зустріли його сміхом. Проте, як повідомлялося у спецзведенні Дніпропетровського окрввідділу міліції, «вжитими заходами з боку

⁶⁰ Там само, ф. Р-305, оп. 2, спр. 60, арк. 471 Зв.

⁶¹ Там само, арк. 472 Зв.

резерву натовп було негайно розсіяно». Вночі на 12 березня провели операцію із затримання 14 керівників виступу⁶².

Масштабні селянські заворушення у Новомосковському районі представники влади намагалися пояснити існуванням розгалуженого «контрреволюційного, антирадянського підпілля», що, нібито, створило осередки у селах, охоплених «волинками». Так, у довідці ДПУ УСРР від 21 жовтня 1930 р. повідомлялося, що в с. Знаменівка був викритий осередок «української контрреволюційної організації, метою якої була збройна боротьба проти радянської влади шляхом терору, грабунку державних і кооперативних організацій і у підсумку – збройного повстання». Організація накопичувала зброю і на момент ліквідації мала декілька револьверів, гвинтівок, обрізів і навіть бомб⁶³. Осередок цієї контрреволюційної організації нібито діяв також у с. Орлівщина, де навесні 1930 р. також відбулися «волинки» проти колективізації.

Однак вжиті репресивні заходи не змогли спинити спротив мешканців с. Знаменівка. Восени 1930 р. у селі відбулася чергова «волинка», спричинена конфіскаційними методами хлібозаготівлі. Бідняки і середняки отримали «тверді завдання», які мали виконати упродовж двох днів. Якщо селяни не здавали встановленої кількості зерна – їх очікували штрафи і суд. Навіть співробітники місцевого апарату ДПУ визнавали, що ці заходи «за змістом не відрізнялися від заходів, спрямованих проти куркульства»⁶⁴.

Крім того, проведене після придушення «волинок» розслідування встановило, що члени комісії з хлібозаготівлі пиячили, що впливало на методи їхньої роботи. Але за звичною схемою винними у споживанні горілки членами комісії виз-

⁶² Там само.

⁶³ Там само, ф. П-18, оп. 1, спр. 160, арк. 5.

⁶⁴ Там само, спр. 159, арк. 20.

нали місцевих куркулів Савченка, М. Ткаченка, А. Чернова, яких заарештували⁶⁵.

Мешканці с. Знаменівка 13 жовтня 1930 р. знову організували «волинку», до якої приєдналося майже 300 осіб. Учасники виступу заявили місцевим можновладцям, що «хліба не дадуть, оскільки у нас хліба немає». Однак реакція представників влади була специфічною. У відповідь на слова однієї з селянок: «Ви нас зарізали і замучили», уповноважений Новомосковського райвиконкому Хохлов презирливо заявив: «Нам вас різати не потрібно, ви самі подохнете!»⁶⁶.

Підсумовуючи, зазначимо, що попри застосування репресивних заходів проти селян Новомосковщини рівень колективізації суттєво не зріз: на 1 квітня 1930 р. було усуспільнено 45,9% селянських господарств району, на 1 січня 1931 р. – 55,9%⁶⁷. Таким чином, завдяки селянському спротиву здійснити тотальну колективізацію аграрного сектора Новомосковського району упродовж 1930 р. не вдалося.

REFERENCES

1. Borodin, Ye., Kasianov, O., Kystruska N. (Comps.). (2008). *Rozkurkulennia, kolektyvizatsiia, Holodomor na Dnipropetrovshchyni (1929–1933 roky): Zb. dokumentiv*. Dnipropetrovsk: Gerda. [In Ukrainian].
2. Kul'chyts'kyj, S. V. (2006). *Opir selianstva sutsil'nij kolektyvizatsii*. In *Istoriia ukrains'koho selianstva. Narysy v 2-kh tomakh*. (Vol. 2, pp. 139–158). Naukova dumka. [In Ukrainian].
3. Podkur, R.Yu. (2005). *Zbrojnyj vystup iak radykal'na forma oporu radians'kij vladi v USRR v 1920-ti – pochatku 1930-kh rr. (za materialamy VUCHK-HPU). Istoriia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty*. (31), 90–102. [In Ukrainian].

⁶⁵ Там само, арк. 21.

⁶⁶ Там само, арк. 20–21.

⁶⁷ Там само, ф. П-19, оп. 1, спр. 250, арк. 2.

4. Soldatenko, V. (2013). Holod 1932–1933 rr. v Ukraini: natsional'na pam'iat' i naukova istoriohrafii. *Holod 1933. Ukraintsi*, 6–141. [In Ukrainian].
5. Vasyl'iev, V. (2012). Nastroi ta povedinka naselennia Chernihivschyny doby «velykoho perelomu» ta sutsil'noi kolektyvizatsii sil's'koho hospodarstva. In Kovalenko, O., Podkur, R., Vasyl'iev, V., Lysenko, O. (Comps.). *Nastroi ta povedinka naselennia Chernihivschyny v umovakh stalins'koi revoliutsii «zghory». 1928–1938.* (PP. 28–40). Chernihiv: Vydavets' Lozovyy V. M. [In Ukrainian].

**Romanets N. Repression against the participants
of the “peasant volinka” in the Novomoskovsk district
of the Dnipropetrovsk region during the initial phase
of mass collectivization**

The article's goal is highlight the reasons behind peasant uprisings in the Novomoskovsk district of the Dnipropetrovsk region, as well as their character, progression, and results, as well as the oppressive tactics used against their participation. during the initial phase of mass collectivization.

The research methods are founded on the ideas of comprehensiveness, scientificity, and historicism. To accomplish this, historical-genetic, comparative-historical, and comparative-historical approaches were employed. The approaches of source and hermeneutic analysis are used to process archive documents.

Conclusions. Mass collectivization and dekulakization were the primary causes of peasant uprisings in the Novomoskovsk district in February and March of 1930. Although there were no requirements for the widespread formation of collective groups, the Novomoskovsk area had been designated as a district of complete collectivization. Peasants who joined collective farms were subjected to violence by the local Party-Soviet apparatus and activists, who held them in closed rooms during general meetings and threatened to dekulakize them. The forcible expropriation of working animals and seeds particularly outraged the peasants.

Volinka, or mass spontaneous, unarmed peasant uprisings, were the Novomoskovsk district's peasants' response to the forced organization of collective farms. These uprisings manifested as meetings, demonstrations, collective attacks on state and collective farm facilities, and all-peasant resistance to local activists and government representatives.

The deportation of peasants who had joined the kulaks was the cause of the most widespread uprisings, which occurred in the village of Spaske. The village council was taken over, its members were re-elected, collective farm lists were destroyed, and expropriated grain were returned to

peasants throughout the March 2–9 period. Other villages in the Novomoskovsk district, including Kulebivka, Gubynykha, Mykolaivka, Myronivka, Lymanske, Pishchanka, Pidpilne, Orlivshchyna, Vilne, Voronivka, and Derezuva, experienced mass uprisings.

The participants in the uprisings received harsh punishments, including the death penalty, imprisonment for four to ten years, and exile to the Northern Territory for three to eight years.

Following the uprisings, the Novomoskovsk district's villages saw a large migration of peasants from collective farms. Therefore, complete collectivization of the Novomoskovsk district's agriculture sector failed in 1930 as a result of peasant resistance.

Keywords: collectivization, dekulakization, peasantry, peasant volinka, Novomoskovsk district.